

KSENIJA MAGDA
Uvod u Novi zavjet 1
Evandjelja i Djela apostolska

BIBLIOTHECA FLACIANA

SVEZAK XXIII

Ksenija Magda
Uvod u Novi zavjet 1
Evandjelja i Djela apostolska

RECENZENTI

prof. dr. sc. Mato Zovkić
doc. dr. sc. Domagoj Runje
prof. dr. sc. Ana Thea Filipović

KSENIJA MAGDA

Uvod u Novi zavjet 1 Evandjelja i Djela apostolska

Teološki fakultet
Matija Vlačić Ilirik
ZAGREB, listopad 2022.

NAKLADNIK

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

Lidija Matošević

Biblijski navodi preuzeti su iz Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti.

LEKTURA

Jadranka Brnčić

KOREKTURA

Andrej Bukovac-Mimica

PRJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

Teofil Dereta

TISAK I UVEZ

Tiskara Zelina d.d.

K. Krizmanić 1, Sveti Ivan Zelina

© 2022, Ksenija Magda, Zagreb

© 2022, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, Radićeva 34, Zagreb

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogli su novčanom potporom:

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske

Langham Partnership, Carlisle, UK

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001145689.

SADRŽAJ

O ovom udžbeniku	VII
I. Počeci, predmet i problematika biblijske teologije Novoga zavjeta	11
1. Nadahnuta Božja riječ?	13
Narav Novoga zavjeta kao Svetog pisma kršćana	13
Suvremene rasprave o nadahnuću Svetoga pisma / Novoga zavjeta	17
Pitanja važna za kanonizaciju Novoga zavjeta	22
2. Znanost o Novom zavjetu	35
Počeci proučavanja Novoga zavjeta	35
Što valja uzeti u obzir u proučavanju Novoga zavjeta	38
II. Povijesni kontekst Isusovog djelovanja	47
3. Od povratka iz babilonskog sužanjstva do Isusovog vremena	49
Palestina i helenizacija	50
Palestina u Isusovo vrijeme	55
4. Židovstvo Drugoga hrama	63
Četiri stoljeća Božje šutnje	63
Židovstvo na razmeđu religija	64
Sljedbe u židovstvu: težnja za pravednošću ili – za vlašću?	68
Obilježja pobožnosti Drugoga hrama	72
III. Pristupi evanđeljima	81
5. Isus i naviještaj o Isusu	83
Problem evanđelja kao književne vrste	84
Apokrifna evanđelja, kršćanski gnosticizam i knjižnica Nag Hammadi	91
6. Povijesna problematika evanđelja	97
Potraga za povijesnim Isusom	97

Povijest recepcije sinoptičkih evanđelja na Zapadu	104
Četiri lica jedne povijesti	106
Znanstveni pristupi Novome zavjetu proizašli iz sinoptičkog problema	109
7. Od biblijskog teksta do razumijevanja: egzegetski postupak	127
Prvi koraci egzegeze	128
Metode egzegeze u proučavanju Biblije	129
Egzegetski postupak kao postavljanje pitanja tekstu	131
Koraci k egzegetskom radu	135
IV. Kroz Evanđelja	145
8. Evanđelje po Marku: Skroviti Krist	147
Markova pripovijest o Isusu	149
Pitanja povijesne kritike	155
Markovo evanđelje iz današnje perspektive	157
9. Evanđelje po Mateju: Isus kao Učitelj	165
Matejeva naracija i struktura evanđelja	166
Sadržaj evanđelja	170
Pitanja povijesne kritike	177
Matejevo evanđelje iz današnje perspektive	180
10. Evanđelje po Ivanu: Radosna vijest za nove generacije	185
Struktura Ivanova evanđelja	185
Sadržaj Ivanova evanđelja	188
Pitanja povijesne kritike	203
Ivanovo evanđelje iz današnje perspektive	209
11. Lukina Radosna vijest u dva sveska: Evanđelje i Djela apostolska	217
Luka kao povjesničar	217
Struktura evanđelja i Djela	220
Sadržaj i teme evanđelja	222
Lukina teologija i povijest spasenja	227
Pitanja povijesne kritike	230
Lukino evanđelje i Djela iz današnje perspektive	233
Rječnik pojmova	239

O OVOM UDŽBENIKU

Kršćanska i šira javnost u Hrvatskoj raspolaže s nekoliko objavljenih *Uvoda u Novi zavjet*, pa je dobro najprije dati odgovor na pitanje: zašto bismo trebali još jedan? Smatram da za to postoji niz razloga. Prije svega, činjenica je da su izvorno hrvatski doprinosi rijetki i da se novozavjetna teologija uglavnom oslanja na prijevode.

Problem s prijevodima jest što oni najčešće kaskaju za stanjem u znanosti. Najbolji je primjer za to *Uvod u Novi zavjet* Wilfrida J. Harringtona, vjerojatno najbolji uvod u povijesno-kritičku metodu bavljenja evanđeljima. Knjiga je izvorno objavljena 1966., a u vrijeme kad je prevedena na hrvatski jezik (1975.), bila je već gotovo zastarjela. Naime, novozavjetna je znanost već tada napustila puku povijesnu kritiku. Osim toga, autor naglasak stavlja na evanđelja, a zapostavlja pavlovski opus, odnosno obrađuje ga samo na premisama luteranske interpretacije Poslanice Rimljanima.

I relativno nedavno objavljen *Uvodu u Novi zavjet* (2008.), značajno djelo glasovitog stručnjaka za Novi zavjet i katoličkog redovnika Raymonda Browna, napisan je 1996., pred kraj njegove dugogodišnje plodonosne karijere u novozavjetnoj biblijskoj znanosti, kao njegov *opus magnum*. Problem s ovako široko koncipiranim pristupom u okvirima hrvatske teološke pedagogije jest taj da on podrazumijeva da su studenti prve godine dobro upoznati s biblijskim tekstom i s osnovnim temama biblijske teologije. To, nažalost, nije slučaj s našim studentima, a Uvode često uzimaju u ruke i ljudi koji se tek žele upoznati sa sadržajem i metodama pristupa Novome zavjetu. Moćna, ozbiljna znanstvena djela poput Brownova *Uvoda* za njih su, stoga, na mnogo načina izgubljena.

Englesko govorno područje obiluje uvodima kakvi bi nam trebali u našim uvjetima zbog njihova znanstvenog, a opet pristupačnog stila. Na studiju protestantske teologije godinama smo koristili metodički dobro postavljen Uvod u dva sveska, *Exploring the New Testament* Davida Wenhama i Steva Waltona, koji su obradili evanđelja (2001.), te Howarda Marshalla, Stevena Travisa i Iana

Paula, koji su obradili poslanice i Otkrivenje (2005.). U njihovim Uvodima sve je usmjereno prema tome da se unaprijed odgovori na moguća suvremena pitanja čitatelja i da ga se uvede u samostalno biblijsko promišljanje. Imala sam volju prevesti te udžbenike, ali su njihovi izdavači smatrali da bismo u Hrvatskoj trebali početi pisati svoje udžbenike i ohrabрили me u tom smjeru. Tako sam, nakon dva desetljeća predavanja kolegija Uvod u Novi zavjet, pristupila izazovu pisanja udžbenika prilagođenoga potrebama našega podneblja i zahtjevima onih koji traže put u razumijevanje Novoga zavjeta.

Zaključku da je doista došlo vrijeme za udžbenik dodatan je argument i to što bi takva knjiga bila prvi hrvatski protestantski uradak posvećen toj temi, što je tim važnije jer biblijska teologija čini temelje protestantske teologije, a novozačetna teologija njezin je vrhunac.

Ova knjiga je, dakle, nastala nakon dugogodišnjeg rada sa studentima – najprije na Visokom evanđeoskom teološkom učilištu (ranije Evanđeoski teološki fakultet) u Osijeku, a potom, posljednjih petnaestak godina, na Sveučilišnom centru za Protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik (ranije Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik) u Zagrebu. No, namijenjena je i svima onima koji traže prvi kontakt sa sadržajem i znanstvenim metodama biblijske teologije Novoga zavjeta.

Knjiga se bavi pozadinom evanđelja i povijesnim metodama njihova proučavanja te pruža pregled evanđelja, a uključena su i Djela apostolska kao drugi dio Lukine Radosne vijesti. Time najavljujem i sljedeću knjigu koja će se baviti ranom crkvom, njezinim apostolima, napose apostolom Pavlom i njegovim poslanicama.

Knjiga je podijeljena na 11 poglavlja. Svako poglavlje je posvećeno jednoj temi kako bi čitatelji stvorili dojam zaokruženosti građe. Među ishode čitanja/učenja stavljam temeljna znanja o Novome zavjetu, njegovu nastanku i sadržaju, ali i sposobnost da se razumije literatura iz toga područja. U čitatelju se želi probuditi interes za osobno proučavanje Novoga zavjeta i njegove važnosti za život.

Kao što se može vidjeti iz drugih Uvoda, kao i udžbenika koji su potakli moje pisanje, materija se može rasporediti i drukčije. Teme se često prepleću te na brojnim mjestima recipročno, manje ili više kroz paralele ili suprotnosti, utječu jedne na druge. Nakon više testiranja, ovdje prikazani slijed se pokazao kao najadekvatniji jer polazi od najjednostavnijih postavki ka složenijima, od poznatih k nepoznatima. Namjerno se počinje pitanjima o okolnostima nastanka i načinima

bavljenja Novim zavjetom kroz povijest te se tek onda uvodi novozavjetni tekst (tj. sinoptička evanđelja, Ivanovo evanđelje i Djela). Time se može vidjeti kako temeljna znanja i metode pristupa utječu na razumijevanje novozavjetnih tekstova. Posljednja poglavlja podijeljena su u tri cjeline: temeljne literarne i teološke analize, povijesni pristup (posebice kritičko istraživanje oblika, tj. žanrova i vrsta te kritičko istraživanje redakcija) te na kraju hermeneutički iskorak u odjeljku koji se bavi teološkim i egzistencijalno važnim aspektima pojedinih evanđelja za suvremenog čitatelja.

Kako čitati ovu knjigu?

Glavni tekst, koji nudi cjelovit pregled i pristup bitnim pitanjima, može se čitati kontinuirano bez obzira na sadržaj u popratnim okvirima i zadatke nakon pojedinih cjelina. Uokvireni tekstovi ponuđeni su čitateljima da ih potaknu na interakciju s materijom, bilo da ih informiraju o povijesnim izvorima, bilo da im daju povijesne podatke, izvode iz primarnih izvora (u mojem prijevodu), karte, crteže i grafikone kako bi se tekst i istaknuta pitanja bolje razumjeli. Zadaci, odnosno didaktička pitanja i prijedlozi za razmišljanja dodatni su poticaj. Važni pojmovi su označeni zvjezdicom (*) i ukratko su protumačeni na kraju u Rječniku pojmova.

Osim toga, svako je poglavlje popraćeno popisom odabrane literature vezane uz pojedinu temu koja sadrži, kako povijesno relevantne i klasične doprinose, tako i one koji danas to područje određuju u svijetu i u Hrvatskoj.

Zahvale

Ni jedna knjiga, a kamo li pregledno djelo poput ovoga, ne nastaje u izolaciji. Zahvaljujem svima koji su dijelili ovaj put sa mnom, prije svega svojim učiteljima od kojih sam gledala i učila umijeće bavljenja tekstem: Judith Gundry, Steveu Motyeru, Steveu Waltonu, Gordonu Feeu i (nažalost pokojnom) Howardu Marshallu. Zahvalna sam autorima spomenutog udžbenika *Exploring the New Testament* za smjernice i nadahnuće, a urednicima izdavačke kuće SPCK za poticaj da napišem svoj vlastiti.

Studenti na „Vlačiću“ su mi pomagali čitajući prve verzije i tražeći sa mnom najbolji put da se opširni materijal prezentira kao pristupačan i savladiv. Jednako

tako zahvaljujem Speranci Tomin i Nikolini Filipović na pomoći u završnom oblikovanju teksta.

Zatim, posebice zahvaljujem Mati Zovkiću, Domagoju Runji i Jadranki Brnčić na velikodušnim, iscrpnim i korisnim komentarima na cijeli tekst. Ti su mi komentari pomogli da se uskladim sa zahtjevima hrvatske teologije.

Ani Thei Filipović, Rebeki Anić i dragim kolegicama iz ESWTR Hrvatska zahvaljujem na brojnim riječima ohrabrenja u ovom dugom procesu.

Nadam se da će svrha ove knjige – da potakne proučavanje Novoga zavjeta kao teksta zanimljivog i za naše vrijeme – biti ispunjena te da će knjiga omogućiti čitatelju razumijevanje međunarodnih znanstvenih kretanja u području biblijske teologije Novoga zavjeta. Prema svemu sudeći, biblijska znanost Novoga zavjeta nije ni izbliza mrtva, kako su neki prognozirali sredinom prošloga stoljeća. Ona pokazuje svoje potencijale kao obnoviteljska snaga crkve, a to je snaga koja je potrebna u svakom vremenu.

U Zagrebu, na Dan Duhova 2019,

Ksenija Magda

I.

POČECI, PREDMET I PROBLEMATIKA
BIBLIJSKE TEOLOGIJE NOVOGA ZAVJETA

1. NADAHNUTA BOŽJA RIJEČ?

U ovom poglavlju:

- raspravljamo o naravi Novoga zavjeta kao Svetog pisma kršćana kroz pregled i vrednovanje različitih pristupa
- definiramo pojam nadahnuća iz perspektive Novoga zavjeta
- raspravljamo o kršćanskom kanonu Novoga zavjeta

Narav Novoga zavjeta kao Svetog pisma kršćana

Što je to nadahnuće?

Nije poznato je li Biblija najprodavanija knjiga na svijetu, no podatak da je tiskano između 4,7 i 6 milijardi primjeraka u svakom je slučaju čini najtiskanim knjigom na svijetu (brojke nadmašuju i *Kur'an, koji je tiskan u oko 800 000 primjeraka). Kršćani vole baratati tim podatkom jer se od knjige koja se smatra nadahnutom od Boga ne može ni očekivati ništa manje nego da bude najprodavanija na svijetu. No, što točno znači da je Biblija nadahnuta i ima li to važnosti, i kakve, za ljude danas?

Kako ćemo riješiti pitanje nadahnuća jednako je važno kao i rasprave koje se o tome pitanju vode. Biblija malo govori o vlastitom nadahnuću – ono se u njoj podrazumijeva i ne izaziva prijepore. No, studentima teologije, a i mnogima drugima koji žive u našem postmodernom globalnom društvu, pitanje nadahnuća postaje temeljno za prihvaćanje Biblije. Zašto bismo Bibliju stavili ispred Kur'ana ili *Veda? I što bi značilo „staviti ih ispred“, posebice u svijetu koji zahtijeva toleranciju i daje svima jednako pravo na istinu?

Apostol Pavao, prvi misionar kršćanstva u svijetu, piše svom učeniku Timoteju ovako:

A ti ostani u onome što si naučio i čvrstom vjerom prihvatio, jer znaš od kojih si to naučio i jer od djetinjstva poznaješ sveta Pisma koja te mogu učiniti mudrim za spasenje po vjeri u Isusa Krista. Svako je Pismo od Boga nadahnuto i korisno za pouku, za karanje, za popravljanje i odgajanje u pravednosti, da čovjek Božji bude savršen – opremljen za svako dobro djelo (2 Tim 3,15-16).

Apostol, dakako, ovdje govori o „svetim Pismima“ **hebrejske Biblije* ili, kako je kršćani nazivaju, Staroga zavjeta. Ističe da je Timotej naučio i vjerom prihvatio te stare spise kao one koji ga mogu „spasiti“ i „učiniti mudrim“, to jest one koji će ga „karati, popravljati i odgajati za pravednost“ i voditi „k savršenstvu“ u „dobrom djelu“. Svaki od tih pojmova bremenit je značenjem i poticaj mogućim raspravama.

Ako, dakle, tražimo definiciju nadahnuća, naći ćemo ju u Pavla: on nadahnutima smatra one tekstove koji su se pokazali kao izvor božanske mudrosti „za dobro“, tj. pokazali se djelatnima u životu mnogih i različitih ljudi u različitim povijesnim okolnostima. No, da bi nadahnuto Pismo moglo postati djelatnim, nužna je vjera kakvu je imao Timotej – prihvaćanje da je to doista koristan i poticajan tekst kakav bi valjalo poslušati – i poduka – proučavanje i iskustvo sadržaja teksta u praksi. Cilj je procesa postići „savršenstvo“ kakvo Bog traži i omogućuje.

Popis biblijskih knjiga i kratica

(prema redoslijedu protestantskog izdanja Biblije)

STARI ZAVJET

Petoknjžje:

Knjiga Postanka – Post
Knjiga Izlaska – Izl
Levitski zakonik – Lev
Knjiga Brojeva – Br
Ponovljeni zakon – Pnz

Povijesne knjige:

Jošua – Jš
Suci – Suci
Knjiga o Ruti – Rut
Prva knjiga o Samuelu – 1 Sam
Druga knjiga o Samuelu – 2 Sam
Prva knjiga o Kraljevima – 1 Kr
Druga knjiga o Kraljevima – 2 Kr
Prva knjiga ljetopisa – 1 Ljet
Druga knjiga ljetopisa – 2 Ljet
Knjiga Ezrina – Ezr
Knjiga Nehemijina – Neh
Knjiga o Esteri – Est

Mudrosne knjige:

Knjiga o Jobu – Job
Psalmi – Ps
Mudre izreke – Izr
Knjiga propovjednika – Prop
Pjesma nad pjesmama – Pj

Proročke knjige:

Knjiga proroka Izaije – Iz
Knjiga proroka Jeremije – Jr
Tužaljke – Tuž
Knjiga proroka Ezekiela – Ez
Knjiga proroka Danijela – Dn

Mali proroci:

Knjiga proroka Hošee – Hoš
Knjiga proroka Joela – Jl
Knjiga proroka Amosa – Am
Knjiga proroka Obadije – Ob
Knjiga proroka Jone – Jon
Knjiga proroka Miheja – Mih

Knjiga proroka Nahuma – Nah Knjiga proroka Habakuka – Hab Knjiga proroka Sefanije – Sef Knjiga proroka Hagaja – Hag Knjiga proroka Zaharije – Zah Knjiga proroka Malahije – Mal
--

Opremljen za svako dobro djelo ključna je fraza u Pavlovu ulomku. Nadahnuće za Pavla nije samo „nauk“, skup doktrina koje čovjek usvoji kao znanje, nego prvenstveno snaga, svakovrsna opremljenost i sposobnost za činjenje dobra i za dobar život.

Razmišljati o nadahnuću Novoga zavjeta u tom smislu znači učiti i proučiti ga kao riječ, a zatim kao naučenu i proučenu riječ primijeniti u okolnostima vlastita života te provjeriti funkcionira li. Ako je od Boga nadahnuta, mora biti djelotvorna i danas. Ipak, ta ovjera u velikoj mjeri mora biti osobna i subjektivna.

Ovo kratko razmišljanje o nadahnuću Svetoga pisma iz perspektive apostola Pavla, tj. apostolov stav o nadahnuću bitno se razlikuje od uobičajenog shvaćanja na kakvo i danas često nailazimo. Upita li se ljude što je to sveti ili Bogom nadahnuti spis, oni nemaju na umu posljedice primjene toga spisa u vlastitom životu, nego prvenstveno, ako ne i jedino, njegovo nadnaravno podrijetlo kao propisane, nesporne i neosporive dogme. Je li spis doista od Boga došao? Tko to tvrdi? Na koji se način usvaja? I nije tu samo riječ o jednoj od suvremenih definicija. Većina religija oduvijek inzistira na tome da su njihovi sveti spisi nastali tako da ih je autor (ukoliko je autorstvo poznato) pisao u transu, sasvim obuzet božanstvom i u najvećoj mogućoj mjeri odvojen od stvarnog, ljudskog života, ili je spis izravno spušten s neba u nekom zlatnom obliku pod nejasnim okolnostima, ali je spletom sretnih slučajnosti pronađen. Prema takvoj definiciji, spis ne mora biti ni jasan ni djelatan – on prenosi volju nekog dalekog boga kojega ljudi ne moraju razumjeti, nego ga se trebaju bojati i bespogovorno slušati.

U biblijskoj vjeri, bilo da je riječ o židovskoj ili o kršćanskoj, nije riječi o takvom nadahnuću, nego je sve usmjereno na djelatnost Božje riječi, na bliskost s Bogom i otkrivanje božanskoga u čovjeku. Sve je usmjereno tomu da se Bog čovjeku predstavi, ali tako da ga čovjek može razumjeti – riječima koje ljudi koriste i sukladno okolnostima u kojima žive. Znakovito je da ploče *Saveza koje Mojsiju na brdu Sinaj daje sam Bog (Izl 20,1-21; 32,7-19, 34,1-4), bivaju razbijene i prije nego što ih je narod vidio. Time Božji zakon postaje ovisan o jednostavnom ljudskom svjedočanstvu o Božjoj riječi. Slično se događa i s Novim zavjetom: nije sačuvan od davnina kao cjelovita knjiga u svom izvornom obliku, nego kao skup

Popis biblijskih knjiga i kratica

(prema redoslijedu protestantskog izdanja Biblije)

NOVI ZAVJET

Evandjelja:

Evandjelje po Mateju – Mt

Evandjelje po Marku – Mk

Evandjelje po Luki – Lk

Evandjelje po Ivanu – Iv

Djela apostolska – Dj

Poslanice:

Poslanica Rimljanima – Rim

Prva poslanica Korinćanima – 1 Kor

Druga poslanica Korinćanima – 2 Kor

Poslanica Galaćanima – Gal

Poslanica Efežanima – Ef

Poslanica Filipljanima – Fil

Poslanica Kološanima – Kol

Prva poslanica Solunjanima – 1 Sol

Druga poslanica Solunjanima – 2 Sol

Prva poslanica Timoteju – 1 Tim

Druga poslanica Timoteju – 2 Tim

Poslanica Titu – Tit

Poslanica Filemonu – Flm

Poslanica Hebrejima – Heb

Jakovljeva poslanica – Jak

Prva Petrova poslanica – 1 Pet

Druga Petrova poslanica – 2 Pet

Prva Ivanova poslanica – 1 Iv

Druga Ivanova poslanica – 2 Iv

Treća Ivanova poslanica – 3 Iv

Judina poslanica – Jd

Otkrivenje – Otkr

brojnih fragmenata, svjedočanstava, navoda i prijepisa koje su načinili različiti ljudi na različitim mjestima. Sve se čini vrlo, vrlo krhkim, fluidnim i ljudskim. No, upravo je o tome ovdje riječ: biblijski Bog ulazi u međuodnos s ljudima. On razumije njihove okolnosti i ograničenja te se za komunikaciju s njima koristi načinima na koje oni međusobno komuniciraju. To nas ne treba čuditi jer, ako ćemo gledati iz biblijske perspektive, Bog, Stvoritelj svega, stvorio je ljude zajedno s njihovim sposobnostima za korištenje jezika i stvaranja kulture te upravo te sposobnosti koristi da bude u odnosu s njima.

Ako gledamo, dakle, biblijski, glavno pitanje nadahnuća ne tiče se pouzdanoga poznavanja izvora spisa, nego to uvijek jest i ostaje pitanje – vjere i povjerenja. Vjerodostojnost i nadahnutost izvora poznaje se po snazi koju taj izvor ima za dobro ukoliko ga se slijedi. Drugim riječima, autentična Riječ Božja u ljudsku svakodnevicu nužno unosi potencijal za život i za dobro. Glavna postavka u

biblijskoj ideji o nadahnuću nije čudnovatost i nerazumljiva transcendentnost, pa čak niti njezina neokaljanost ljudskim načinom bivanja. Naprotiv, Bog djeluje s ljudima i u okolnostima u kakvima oni žive. Nadahnuće se, dakle, očituje u djelotvornosti riječi u životu vjernika, a Riječ se Božja nikad ne vraća prazna (usp. Iz 55,11). Zato dolazi preko ljudi, po ljudskim i nesavršenim putevima; dolazi izrečena običnim, ljudskim jezikom i češće u običnim, nego u neobičnim situacijama:

„Gospodnja je zemlja i sve na njoj, svijet i svi koji na njemu žive“ (Ps 24,1). Suradnja Stvoritelja, koji najprije stvara a onda se i spušta svojemu stvorenju koje se od njega odvrlo te traži s njim zajedništvo, zapravo bi za čovjeka trebala biti pravi izvor nadahnuća. Biblijski se Bog ne otkriva kao onaj koji želi ostati dalekim i transcendentnim. Njegova je bitna karakteristika to što je prisutan u običnom ljudskom životu jer je on taj život stvorio. On se koristi običnim jezikom i ne prezire obične ljudske životne prilike i povijest da bi otkrio svoju djelotvornost, dobrotu i slavu.

Upravo zbog naravi Boga koji silazi k čovjeku i sâm uzima ljudski oblik (Fil 2,7), kršćani nemaju sveti, savršeni, s neba pali primjerak Svetih spisa. To je specifično i za židovstvo i za kršćanstvo. Kršćanstvo još inzistira da Bog i silazi k ljudima, a ne samo da im govori. Ne prebiva u svojim nebeskim prostorima i ne čeka da ga ograničeni čovjek sam nađe. Naći njega, toliko onkraj nas, bilo bi i sasvim nemoguće. Zato u kršćanstvu postoji puno više prostora za pogrešku i za ljudski angažman oko Božje riječi, i božanska je riječ uvijek nekako dragovoljno omeđena ljudskim granicama.

**Kanonizacije*, to jest, prepoznavanja spisa kao nadahnutih, dugo su trajale i zahtijevale ljudski angažman u njihovu prikupljanju, a potom i raspravu o njihovoj korisnosti, da bi se tek nakon iscrpnih pregovora došlo do i danas prihvaćenog teksta Svetog pisma. Prihvaćeni tekst, takozvani **textus receptus*, danas se za Novi zavjet nalazi u 28. izdanju Nestle-Alandovog grčkoga Novog zavjeta, no već su od 26. izdanja nadalje izmjene teksta bile vrlo male.

Ako tako gledamo, Pavlove riječi o nadahnuću što ih upućuje Timoteju, iako pisane za Stari zavjet, vrijede, dakako, i za novozavjetne spise te i danas imaju istu težinu. Ti su se spisi u različitim uvjetima i kroz mnoga stoljeća za mnoge ljude pokazali korisnima, pa čak i spasonosnima. Stoga zaslužuju da ih uzmemo u obzir.

Suvremene rasprave o nadahnuću Svetoga pisma / Novoga zavjeta

Prethodno izražen stav o nadahnutosti proizlazi prvenstveno iz biblijske teologije, dakle, iz onoga što možemo zaključiti da Pismo govori samo o sebi. Taj će stav, međutim, imati i kritičare, a oni se, prema argumentima koje koriste, dijele u dvije grupe.

Potpuno doslovna nadahnutost

Na jednoj su strani oni koji inzistiraju na **potpuno doslovnoj nadahnutosti* Božje riječi. U Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je taj stav nastao i postao vrlo popularnim, naziva se **Plenary Verbal Inspiration*. Oni koji ga prihvaćaju inzistiraju na tome da, iako su zemaljski autori imali slobodu koristiti se riječima po slobodnoj volji, gotov produkt njihova pisanja, Biblija, upravo je doslovno i nika-ko drukčije od Boga nadahnut tekst. Taj je pristup vrlo popularan u slobodnim protestantskim crkvama kalvinističkih tendencija. Slijede ga i mnogi drugi, koji ne polaze od razmišljanja o nadahnuću kakvo smo prethodno spominjali i koji podrazumijevaju da se biblijsko nadahnuće mora shvatiti doslovno.

Taj stav svakako sa sobom nosi mnogobrojne biblijske, teološke i povijesno-kritičke probleme. Nije, primjerice, jasno što učiniti s činjenicom da nam nisu ostali dostupni originali biblijskih knjiga. Imamo samo niz prijepisa, varijanti, navoda i, dakako, prijevoda. Ne pomaže ni to što su se nadahnuti tekstovi, kakve imamo danas, katkad prije zapisivanja kroz dugo razdoblje prenosili usmeno, što već samo po sebi predstavlja problem doslovnosti. Vrlo je teško i inače tvrditi da je nešto „potpuno doslovno“ nadahnuto kad postoje različite verzije istoga teksta, a original nije dostupan. Uputno je pogledati neke od očuvanih rukopisa kako bismo vidjeli da je teško govoriti o konačnim kategorijama. Ako uz to poznamo i način pisanja tih dokumenata i znamo da su riječi skraćivane, da se ne koriste točke i zarezi, da nema razmaka među riječima kako bi se uštedio prostor na stranici, teško nam je razumjeti što bi to bila potpuno doslovna nadahnutost. Pobornici te teorije moraju odgovoriti i na druga pitanja od kojih su neka: koja je varijanta očuvanih **fragmenata* „potpuno doslovno“ nadahnuta? Budući da većina kršćana ne čita original nego prijevod, pitanje je i što je u tom slučaju s „potpuno doslovnim“ nadahnućem? Da bi mogli biti od koristi, prijevodi ne mogu biti sasvim doslovni, nego se moraju prilagođavati strukturama jezika na koje se tekst prevodi. Ti jezici često nemaju ni gramatičke kategorije koje ima jezik originalnog teksta. U problematiku prevođenja Biblije dobar uvid daje Predgovor *Novome zavjetu* Biblijskog društva pri Međunarodnom centru za život (Rijeka, 2001.). Tako, na primjer, prevodilački naponi bivaju ovako objašnjeni:

Ovaj se prijevod prepoznatljivo naslanja na kritički grčki tekst u pogledu vjernosti na sadržaj, misao i izričaj, gdje god to tvorbene mogućnosti hrvatskoga jezika dopuštaju. Nepravilne rečenične sklopove i nedorečenosti biblijskog pisca, te po-

negdje prekoncizne ili pak imenicama i pridjevima prenatrpane rečenice, kao i razne igre riječi, stilske figure i osobitosti, nastojalo se pokazati i u prijevodu – svakako u mjeri prilagođenoj značajkama hrvatskoga jezika. Izbjegava se, međutim, ropska naklonjenost na izvornik (dosljedno slijeđenje sintakse grčkoga jezika i glagolskih kategorija); neke su riječi tako ispuštene (uglavnom pleonazmi ‘odgovori i reče’, imenice ‘čovjek, ljudi’ u izričajima ‘Ljudi, braćo...’ i sl., uvodni izričaj ‘i dogodi se,’ poneki veznici i dr.), a neke su izuzetno dodane poradi popravljanja jasnoće prijevoda (npr. ‘privesti’ u Rim 1,5.16.26).

Dakle, iz perspektive „doslovne nadahnutosti“ taj bi prijevod bio neprimjeren jer „oduzima“ ili „nadodaje“, no iz jezične perspektive jest primjeren jer hrvatski jezik u svom izričaju ne poznaje, primjerice, fraze poput „odgovori i reče“.

Sve dosad rečeno dovoljno je za promišljanje o ideji „potpuno doslovne nadahnutosti“, no postoje i povijesni razlozi za nelogičnost toga stava. I prije Velikog crkvenog raskola u 11. stoljeću, rani kršćani nisu uvijek bili složni niti su jednoglasno prihvatili nadahnutost nekih biblijskih knjiga – primjerice Knjige Otkrivenja. Ona se ne čita u Istočnoj crkvi, a i Martin Luther bio je spreman staviti ju na popis „osporavanih“ knjiga. Time dolazimo do pitanja *kanona i *kanonizacije Novoga zavjeta kao prepreke za „doslovnost“.

No, najveća zamjerka tom pristupu proizlazi iz činjenice da on čini izlišnim bilo kakvo proučavanje, a zapravo i razlaganje, jer „potpuno doslovno nadahnutom tekstu“ ne bi trebala dodatna objašnjenja. U praksi, pak, pobornici „potpuno doslovnog nadahnuća“ inzistiraju na *ekspozicijama i egzegetskim sukobima s neistomišljenicima. Iz toga proizlazi da oni vjeruju da su određena tumačenja (njihova ili njihovog vođe) biblijskih tekstova zapravo nadahnuti – ali ne i sam biblijski tekst – dok se druga tumačenja odbacuju kao nebiblijska. U takvim slučajevima uvijek imamo „učitelja“, čiji je autoritet iznad biblijskog teksta i koji smatra da biblijski tekst u svojoj doslovnoj nadahnutosti nije jasan, a takvo što čak ni protestantski pobornici „potpuno doslovnog nadahnuća“ ne bi željeli izravno tvrditi. Za razliku od rimokatoličke teologije, u kojoj službeno tumačenje ima jednak autoritet nadahnutosti kao i sam biblijski tekst, protestantski tumači naglašavaju da je priroda nadahnutosti biblijskog teksta potpuno različita od nadahnuća pojedinih tumača ili čak tradicije tumačenja.

Dakle, možemo zaključiti da sintagma „potpuno doslovna nadahnutost“ nije korisna za razumijevanje pitanja nadahnutosti Biblije.

Potpuno nenadahnut?

Kad se postavi pitanje o nadahnutosti Biblije, na drugoj su strani spektra, posebice u suvremenome svijetu, oni koji Bibliji oduzimaju svako pravo na božansko nadahnuće. Oni ne smatraju da je Biblija nadahnutu više od ma kojega književnog djela što ga je napisao čovjek. Njezinu starost i udio u stvaranju kulture zapadnog svijeta, pa i suvremenoga globalnog društva, sve se više zanemaruju, dok su s druge strane sve glasnjiji glasovi koji Bibliju smatraju krivom za rasni i rodni imperijalizam „bije, sredovječne, muške“ kulture. Feminističke skupine zahtijevaju, prije svih, zabranu ili reinterpretaciju Biblije jer je ona izvor mizoginije i, kako se u posljednje vrijeme sve više čuje, potiče zlostavljanje. Takvi su pristupi biblijskom tekstu sociološki i kulturološki suviše jednostrani i znanstveno površni, a potom i *anakroni. Ako kao kriterij uzmemo i poznavanje materije biblijskog teksta, onda takve procjene možemo nazvati i neznačajkima, pa ih se teško može ozbiljno shvaćati izvan krugova istomišljenika. Ipak, tim se pristupom uvijek iznova okoriste demagozi, ali i površni mislioci, potaknuti nadznanstvenim doprinosima, kako bi radili protiv kršćanstva.

Jedan je takav primjer roman Dana Browna *Da Vincijev kod* (2003.), koji je tome autoru donio svjetsku slavu. U tom se romanu tvrdi da je Biblija produkt zavjere određenih crkvenih struktura koje su izbacile i sakrile „prave“ dokumente, a prikazale samo one koji idu u prilog njihovoj neutaživoj, stoljetnoj želji za vlašću nad narodnim masama i, osobito, nad ženama. Činjenica je da je taj roman fikcionalna, žanrovska proza koja se, premda autor tvrdi suprotno, ne temelji na povijesnom istraživanju (kakvoga primjerice rade i na temelju kojega pišu svoje povijesne romane autori poput Umberta Eca ili Noaha Gordona). Spisi o kojima Brown govori kao o „skrivenima“ – takozvana apokrifna evanđelja, o kojima će kasnije još biti riječi – dostupni su čak i na internetu i intenzivno se i javno znanstveno proučavaju već desetljećima. Što se, pak, tiče „oslobođenja žena“ za koje se roman navodno zalaže, dovoljno je navesti činjenicu da sektu, koja u romanu čuva „Sveti Gral“, čine sami muškarci. To je samo jedan primjer popularnog relativiziranja kršćanstva i crkve.

Crkva je kroz povijest na mnogo mjesta bila nevjerna svome pozivu i tako puno puta prokockala svoj dobar glas. Ipak je – a i to treba reći – i sam duh Biblije svojim zahtjevom za čovjekovom slobodom, posebice slobodom savjesti, doprinio stvaranju demokratske i dijaloške kulture u kojoj živimo. U toj je kulturi zahtjev da

čak i njezini protivnici smiju reći ono što žele i smatraju ispravnim. Oni koji govore u ime znanosti trebali bi se voditi jednakim principima kad procjenjuju vlastite opcije. Trebalo bi, moguće, promisliti i koliko je kršćanstvo na udaru upravo zato što se hermeneutika sumnje rodila na njegovu teritoriju pa su sve teorije religije kao prvu paradigmu za svoja proučavanja uzimale upravo kršćanstvo.

S druge strane, kako smo već napomenuli, crkva je nažalost često prešućivala i zatajivala zlo u svojim redovima, a njezin stav prema ženama bio je u najboljem slučaju ambivalentan: ženi se pripisivalo određeno ljudsko dostojanstvo, koje, međutim, nije bilo ni slično dostojanstvu pripisivanu muškarcima. Nažalost, i takve su se teorije često branile, a brane se i dan danas Biblijom, pa kritiku ne možemo zamjeriti ljudima koje crkva konstantno oštećuje, i to prvenstveno zbog materijalnog dobitka i utjecaja u društvu. Oni dižu svoj glas zato što je danas to moguće te s pravom osporavaju uvjetovano shvaćanje religije.

Međutim, unatoč kadikad opravdanim kritikama unutar takvoga širokog spektra, nužno je zapaziti da je Biblija ipak, htjeli mi to ili ne, Europu učinila kontinentom kakav je danas. Vrijednosni sustav humanosti, milosrđa, poštovanja prema životu, moralnih vrijednosti, ali i slobode i odgovornosti pojedinca, proizlazi iz Biblije. Apsurdno je, stoga, napadati Bibliju da promovira mržnju i nasilje prema ženama. Međutim, takve stavove promoviraju i pojedini biblijski tumači i, nažalost, neke crkve te na taj način zlorabe Bibliju. Zato je danas važno vratiti se na novozavjetno svjedočanstvo prvih kršćana, preispitivati stavove i donositi vlastite zaključke.

U praksi će većina čitatelja Novoga zavjeta zauzeti stav koji se nalazi između ovih dviju spomenutih krajnosti o potpuno doslovnoj nadahnutosti i potpunoj nenadahnutosti Biblije. Kao teolozi, ne možemo se tek tako prikloniti jednome ili drugome. Neophodno je zaroniti u materiju i pobliže se pozabaviti pitanjem nastanka i prihvaćanja Novoga zavjeta jer će nam nalazi tog povijesnog istraživanja pomoći naći uravnoteženije odgovore na to što od Novog zavjeta (i Biblije u cijelosti) trebamo, a što ne trebamo očekivati, te kako se najbolje postaviti prema tekstu što ga kršćani vide kao nadahnut božanski tekst koji je imao značajan i načelno pozitivan utjecaj na veliki dio svjetske kulture.

Pitanja važna za kanonizaciju Novoga zavjeta

Budući da se kršćansko Sveto pismo odnosi i na hebrejsku Bibliju, u kršćanskom žargonu Stari zavjet, i na spise Novoga zavjeta, te da je Novi zavjet bitno vezan za Stari, valja, prije nego se posvetimo Novome, reći nekoliko riječi o nastanku prihvaćenoga teksta Staroga zavjeta. Najstariji materijalno dostupan i očuvan skup starozavjetnih knjiga zacijelo je **Septuaginta* (skraćeno *LXX*), prijevod Staroga zavjeta na grčki jezik. Uz knjige koje su danas prihvaćene kao kanonske u židovskoj zajednici, Septuaginta ima i takozvane **apokrifne knjige* (apokrifi) koje Židovi i protestanti ne smatraju kanonskima, ali koje su zanimljive za proučavanje helenističkog razdoblja u ondašnjoj Palestini i pomažu razumijevanju **apokaliptičkog* svjetonazora kakav je uglavnom vladao u vrijeme u kojem je živio Isus – glavni lik Novoga zavjeta. Te se knjige u rimokatoličkoj teologiji nazivaju **deuterokanonskima* i tretiraju se kao prva nadogradnja na izvorni, prvi kanon Biblije, odnosno Stari zavjet. Bilo je prijepora oko toga koje bi tekstove trebalo prihvatiti kao Božju nadahnutu riječ Staroga zavjeta, a kanon je ostao donekle fluidan sve do sredine srednjeg vijeka. Možda bi se moglo tvrditi da je upravo kanonizacija kršćanskih spisa pomogla i dovršenju kanonizacije Staroga zavjeta. To, naravno, ne znači da Židovi nisu znali što smatraju Svetim pismom. **Tora*, ili Petoknjižje – takozvane **Mojsijeve knjige* – oduvijek su i od svih Židova smatrane nadahnutima te prema njima postoji poseban odnos. Uz njih, i **proročke knjige* uživaju jednaki autoritet. Jedino je oko **Spisa* – nekih povijesnih i **mudrosnih knjiga* – postojalo neslaganje, prije svega između židovske zajednice u Palestini, koja nije prihvaćala apokrife, i one helenističke, koja ih je prihvaćala.

Uspostavljanje biblijskoga kanona

Kad je u pitanju kanonizacija Novoga zavjeta, proces je bio kraći i određeniji. Najstariji **kodeksi* cijeloga Novoga zavjeta potječu iz 4. stoljeća, a popisi u crkvi priznatih novozavjetnih knjiga postoje već od ranoga 2. stoljeća. No, što se tiče rukopisa samih, postoji više od 30 000 fragmenata novozavjetnih tekstova, ali ne i najstariji originalni novozavjetni spisi. To, međutim, ne čudi ako se u obzir uzme način pisanja i prepisivanja rukopisa u antici i ranije. Masovna i jednostavna produkcija tiskane riječi, kakvu imamo danas, tada nije postojala, nego se sve mukotrpno prepisivalo rukom. Originalna su se djela uglavnom diktatom

Proces kanonizacije Novoga zavjeta	
1. st. po Kr.	Apostolski pisci pišu poslanice između, otprilike, 48. i 90. godine (konzervativni pristup).
2. st. po Kr.	Justin Mučenik spominje da se u crkvi „na Dan sunca (nedjelja) čitaju sjećanja apostola zajedno s prorocima“. <i>Irenej</i> (oko 180. g.) spominje 4 evanđelja kao zbirku.
3. st. po Kr.	Muratorijev fragment (oko 200. g.) spominje gotovo identičan popis novozavjetnih knjiga kakav imamo danas. Origen očito koristi isti kanon od 27 knjiga Novoga zavjeta, iako napominje da su među njima i „antilegomena“ tj. osporavane knjige: Hebrejima, Jakovljeva, 2. Petrova, 2. i 3. Ivanova, Judina i Otkrivenje. Do sredine 3. stoljeća u crkvi je rasprostranjena upotreba gotovo svih 27 knjiga kao „nadahnutih“ kanonskih knjiga.
4. st. po Kr.	367. godine Atanazijevo uskršnje pismo spominje kanon Novoga zavjeta kakav danas poznajemo. Pod Augustinovicim vodstvom utvrđen je kanon Novoga zavjeta, najprije na sinodi u Hippu, pa na saboru u Kartagi 397. godine , ali ga prihvaća samo crkva Zapadnoga Rimskog Carstva.
5. st. po Kr.	Prihvatanje NZ kanona i u crkvi Istočnog Rimskog Carstva, s izuzetkom Otkrivenja.

predavala robovima, *pisarima (lat. *amanuensis*), i ne treba puno mašte da se iz toga rekonstruira sudbina originala. Čak i ako je zajednica u kojoj su rukopisi čuvani bila izrazito pažljiva, papirus je imao svoj vijek trajanja koji se čestim korištenjem rukopisa znatno skraćivao. Prijepisi su nenamjerno mogli unositi pogreške, a citiranje po pamćenju bilo je pravilo jer su malobrojni ljudi posjedovali knjige. Pritom, naravno, postoje ljudi koji pamte bolje i točnije od drugih, neka mjesta u tekstu zahtijevaju doslovnost, dok druga prije idu za smislom. Općenito gledano, ljudi su u antici imali bolje pamćenje nego što ga imaju ljudi danas, no ni ono se ne može mjeriti s našim tehničkim pomagali- ma koja pamte sve. Pobožnim ljudima činjenica da su zapisi biblijskih tekstova ovisili o ljudskoj sposobnosti pamćenja i točnoga prepisivanja, može

zvučati zastrašujuće i prijeteći. Kako bi itko u tom moru varijanti mogao prepoznati originalni tekst i do koje mjere je on doista očuvan u prijepisima?

Tekstualna kritika

Zadatak je ipak lakši nego što se čini na prvi pogled i njime se bavi znanost **tekstualne kritike*. Prije svega, veći dio predanog nam novozavjetnog teksta bez ikakvih se problema može smatrati autentičnim jer se začuđujuće velik dio izvora međusobno podudara. Kad to nije slučaj, često se lako može vidjeti gdje se i kako potkrala pogreška. Pomaže i činjenica da su u međuvremenu identificirane „škole“ prepisivača, pa se točnost nekih varijanti može procijeniti i na temelju toga kojoj prepisivačkoj tradiciji neki prijepis pripada. Ipak, u grčkom Novom zavjetu još uvijek ostaje priličan broj varijanti oko čijih točnosti stručnjaci nisu sasvim suglasni. Podaci o toj nesuglasnosti, ali i neki važni podaci o varijantama, zadržani su u takozvanom **kritičkom aparatu*, to jest u fusnotama tiskanoga novozavjetnog teksta.

Prvi korak u procesu kanonizacije bio je prepoznavanje nadahnutih spisa. Ljudi koji su se bavili izučavanjem ranokršćanske povijesti – ili oni koji su čitali spomenuti Dan Brownov roman – svjesni su da je pitanje mnogo složenije od utvrđivanja najstarije verzije teksta. Rana crkva obiluje različitim spisima, koji često nose imena apostola i nazivaju se „evanđeljima“ ili „poslanicama“. Zašto su onda samo 4 evanđelja i 22 poslanice ušle u kodeks Novoga zavjeta, dok su drugi tekstovi izostavljeni? Radi li se doista o proizvoljnoj, ili čak zlonamjernoj, manipulaciji i zavjeri nekolicine vlasti žednih crkvenjaka?

Svatko tko je čitao izvankanonske novozavjetne spise, a oni su mahom dostupni na internetu, lako će prepoznati da se oni u načinu na koji razumiju kršćansku vjeru razlikuju od kanonskih spisa. No, ranocrkveni se stručnjaci nisu samo rukovodili osjećajem drugosti, već su razvili kriterije prema kojima je neki spis bio smatran nadahnutim, a drugi ne. Tri su se pravila iskristalizirala kao važna. *Prvo* je bilo pravilo apostoličnosti, to jest, spis je morao sastaviti apostol ili tkogod pod njegovim izravnim autoritetom. *Drugo* se ticalo sadržaja, to jest štuje li spis Krista u skladu s apostolskim učenjem. *Treće* je pravilo uključivalo pitanje o tome je li spis korišten i jednoglasno prihvaćen kao nadahnut u svim kršćanskim crkvama.

Katolička i protestantska teologija razlikuju se po tome kako ocjenjuju značaj tog procesa. Katolici će rado reći kako je crkva „dala“ Bibliju narodu, i tu je donekle u pravu. Da evanđelisti nisu zapisali evanđelja i da apostoli nisu pisali poslanice, te da ih crkve nisu usrdno čuvale i prepisivale, novozavjetni spisi zacijelo ne bi stigli do nas. No, takva tvrdnja pogoduje teorijama crkvene zavjere i moglo bi se pomisliti da omalovažava specifičnu bogonadahnutost apostolskih spisa. Novi bi zavjet na taj način ostao samo knjigom – ne Božjom nego apostolskom (oni su je pisali) i biskupskom (oni su je prepisivali i prenosili dalje).

Protestanti postupak određivanja kanonskih knjiga temelje na „prepoznavanju“ bogonadahnutih knjiga. Naime, crkva je među brojnim spisima prepoznala one koji su se za nju dokazali kao nadahnuti Riječ Božja. Takav stav upozorava na dvostruku narav Božje Riječi: kao one koja je istovremeno Božja, ali donekle nužno i ljudska jer se Bog, koji ljubi i traži čovjeka, morao spustiti k njemu i postati mu sličan da bi s njim komunicirao. No, činjenica je da takav stav, kao uostalom i sama kristološka rasprava, otvara mnoga pitanja i pruža mnoge mogućnosti zastranjivanja u pokušaju da se dokuči kako se božansko, sveto i nepogrešivo te ljudsko, palo i ograničeno mogu integrirati, bez upadanja u *herezu. Suvremene protestantske rasprave oko naravi Riječi Božje moraju se razumjeti u tom kontekstu. Ta se pitanja mnogo opširnije obrađuju u kolegijima koji donose pregled sustavne ili dogmatske teologije.

Suvremeni pristupi Bibliji kao Riječi Božjoj

Rasprave o naravi Božje Riječi pripadaju ovom našem vremenu. Moglo bi se reći da je Rana (apostolska) crkva lakše prepoznavala Kristov nauk u apostolskom jer su oni koji su slušali i slijedili Isusa mogli provjeriti autentičnost učenja. S druge je strane već postojao predložak jer su „Pisma“, koje apostol u ranije spomenutom novozavjetnom tekstu naziva „Bogom nadahnutim“, bila već priznata kao hebrejska Biblija ili – za kršćane – Stari zavjet. Crkva, naravno, poznaje, prihvaća i čuva spise apostola i evanđelista, a ponegdje čak i neke druge pobožne spise poput **Hermína pastira* i **Didahe*, no ovo zadnje razlikuju od prihvaćenoga Svetog pisma. Ranu su crkvu više mučila druga pitanja, prije svih Kristova narav kao bogočovjeka, a rane su teološke rasprave, što je lako prepoznatljivo u vjerovanjima toga vremena, bile okrenute kristologiji.

Iako bi se to očekivalo, narav Riječi Božje nije glavna tema rasprava u 4. stoljeću, kad se žestoko razgovaralo o kanonu. U tom je razdoblju pitanje kako prepoznati Riječ Božju u različitim spisima važnije od pitanja kako ljudska riječ može biti božanska i do koje mjere. Već na samim počecima kršćanstva, zapravo od rabinskog vremena u razdoblju Drugoga Hrama, postojala su uglavnom dva načina tumačenja Riječi – alegorijski i doslovni, što upućuje na postojanje stanovitih dilema oko toga *kako* je Riječ nadahnuta, ali promišljanje o tome ostalo je sekundarno. Dileme sasvim zamiru u monolitnom razdoblju srednjovjekovne Crkve kada ona ima veliku vlast nad vladajućim svjetonazorom te određuje, naređuje i nadgleda svaki segment života. Sve što radi i govori, Crkva radi i govori u ime Božje. Ona i određuje značenje biblijskih riječi, a crkveno tumačenje teksta dobiva po autoritetu isti, pa čak i viši status nego sama biblijska riječ. Uza sve to, Biblija je ljudima uglavnom nedostupna – što zbog malog broja rukopisa koji su se ručno prepisivali uglavnom u samostanima, što zbog opće nepismenosti širokih masa.

Moglo bi se ustvrditi da tek reformacija i njoj po mnogočemu srodan pokret prosvjetiteljstva otvaraju raspravu o naravi Riječi Božje time što Biblija, zahvaljujući izumu tiskarskog stroja, postaje dostupnom vjernicima (i nevjernicima), a reformatori i prosvjetitelji inzistiraju na tome da je osobno čitanje i proučavanje Biblije od presudne važnosti za vjeru, za život svakog pojedinca i za život crkve.

Jednog se Istranina i reformatora, iako često osporavana zbog oštroumnosti i oštrog jezika, danas sve više otkriva kao utemeljitelja **hermeneutike* jer je inzistirao na važnosti razumijevanja teksta. Njegovo je ime Matija Vlačić Ilirik, a njegovo ključno djelo, *Clavis Scripturae Sacrae*, objavljeno je 1567. godine. Zbog problema koji mogu nastati kad je Biblija u rukama ljudi različitih sposobnosti razumijevanja, tj. zbog određenih opasnosti i proizvoljnosti u njezinu tumačenju, po prvi puta ozbiljno raspravlja o naravi Božje Riječi kao riječi koju treba tumačiti.

Cijela se rasprava ponovno iz korijena mijenja u 19. stoljeću pojavom **znanstvenog pozitivizma* u svijetu opsjednutom znanstvenim svjetonazorom te neograničenom vjerom u postignuća (prije svega prirodnih) znanosti. U tom razdoblju Biblija sasvim gubi svoje *a priori* pravo na autoritet te se prvi put u povijesti javno, znanstveno i književno kritizira kao sasvim obično književno djelo, a njezinu korisnost i inspiraciju svodi se na puki izraz ljudske mudrosti, koja se pritom smatra prilično upitnom jer se ne podudara s povijesno-znanstvenom istinitošću.

Nova ortodoksija

Reakcija na racionalan stav prema vjeri urodila je zahtjevom kršćana da se Bibliji ponovno vrati njezino pravo na vlastiti autoritet. Među njima valja spomenuti Rudolfa Bultmanna (1884.-1976.), koji je Bibliji nastojao sačuvati njezin egzistencijalni značaj, tj. Iskustvo vjere.

Inzistirao je da je i u vremenu znanstvenog i povijesnog preispitivanja Biblija u svojoj biti više od pukog povijesnog i književnog projekta, jer je tijekom povijesti proizvodila vjeru kod ljudi. Bultmann je bio luteran, a njegov je život uvijek bio usmjeren na navještaj evanđelja. Njegovo je bavljenje znanstvenim diskursom za cilj imalo kršćansku vjeru učiniti razumljivom u, za crkvu teškom, novom okruženju svekolikog preispitivanja. Stoga je spremno stupao u filozofske rasprave (s Kantom, Hegelom, Schleiermacherom i Heideggerom, s kojim je ostao prijatelj do smrti). Njegova su istraživanja na kraju proizvela koncept „demitologizacije biblije“.

To jest, smatrao je da je našao načina kroz kritiku forme odvojiti „povijesno“ od „mitskoga“ u tekstu. No, suvremenike u znanosti nije uvjerio, a crkva ga u njegovo vrijeme nije mogla pratiti. Ipak je kritika forme kao metoda ostala do danas značajna u proučavanju Biblije.

Bultmannov je pristup u počecima podržao, a kasnije žestoko kritizirao Karl Barth (1886.-1968.), švicarski reformirani propovjednik i teolog. Inzistiranje na Božjoj objavi u tekstu nazvano je *novom ortodoksijom (neortodoksijom ili dijalektičkom teologijom). Dakle, prema (ranom) Barthu, čovjek je kadar razumjeti i spoznati Božju objavu jer mu se Bog koji sve zna odlučio samoobjaviti, i to na jedinstven način – kroz svoju nadahnutu Riječ.

Dok je Bultmann odabrao put slobodnijeg istraživanja Biblije, u svjetlu i metodama razmišljanja suvremene znanosti, Barth se povukao u sigurnost crkvene dogme i tražio da suvremenici prilagođavaju svoje misli biblijskom tekstu. Inzistirao je da, budući da je Bog potpuno drukčiji od ljudi, Božja Riječ čovjeku

Matija Vlačić Ilirik
Uz dopuštenje Vlačićeve memorijalne
zbirke Nacionalnog muzeja u Labinu:
signatura 510:LAB-102

nužno mora biti objavljena kako bi ju on mogao razumjeti. Izvor kršćanskog nauka jest objava Božja, a ne znanstveni diskurs.

Ako se gleda u kontekstu vremena u kojem je nastala, nova je ortodoksija možda rješavala zahtjev povijesnog trenutka da se ljudski element u Bibliji mora shvatiti ozbiljno. Ipak, ponuđeno rješenje nije sasvim zadovoljavajuće iz perspektive odnosa ljudskog i božanskog u Bibliji. Ukoliko se, pak, inzistira na tome, kako je to učinio Barth, da se Biblija mora čitati s istim božanskim nadahnućem kojim je i sama nadahnuta da bi čovjeku doista bila Božja riječ, ostaje upitno što bi Biblija kao Božja riječ značila nenadahnutom čitatelju, odnosno, laički rečeno, nevjerniku. Prestaje li ona tada biti Božjom riječi i ne može li govoriti? Jednako tako, ako je Biblija tek svjedočanstvo o Božjoj riječi, onda ne može ni izbliza zahtijevati autoritet kakav zahtijeva izravan Božji govor, tj. čini se kao da se autoritet u Bibliji nalazi tek uvjetno.

Iako nisu riješili pitanje nadahnuća Biblije, pristupi koji su proizašli iz dijaloga sa znanstvenim pozitivizmom donijeli su nekoliko korisnih pomaka u novoza-vjetnoj znanosti. Među njima je svijest o tome da doista postoji problem u čitanju i tumačenju Novoga zavjeta, odnosno da izravan pristup jednostavnim čitanjem ne može biti jedini, pa niti najplodonosniji. Ovisno o čitatelju i predrasudama s kojima pristupa tekstu te stanju njegova duha, jednostavno čitanje može biti i kontraproduktivno i pogrešno.

No, napredak humanističkih znanosti, prije svega znanosti o književnosti i lingvistici, općenito je podigao svijest o naravi i razumijevanju govora i teksta. Svijest o uvjetovanosti teksta povijesnim kontekstom u kojem je nastao natjerala je teologe da pokušavaju čuti biblijski tekst onako kako su ga čuli prvi čitatelji, što je postavilo dobre okvire za valjano individualno tumačenje teksta nasuprot proizvoljne subjektivnosti, s jedne strane, i apodiktičnog nauka, s druge strane. Spoznaje u znanosti pomogle su prepoznati sasvim nove elemente važne za razumijevanje teksta, značajne i za teologiju. Na primjer, prepoznala se uloga evanđelista kao redaktora kršćanske predaje o Isusu. Evanđelisti su u svojim zajednicama djelovali i kao učitelji te prenosili znanje o tome kako je Isusov nauk primjenjiv u njihovu vremenu. Ukazano je i na izazove koje to vrijeme nosi, što nije samo pomoglo boljem shvaćanju teksta za tadašnju crkvu, nego pomaže i u aktualizaciji i primjeni teksta u suvremenoj crkvi. Radom evanđelista postala su vidljiva prva načela primjene Isusova učenja u novim okolnostima. Postali su vidljivi i problemi u procesu oblikovanja prve crkve, a to značajno pomaže

suvremenoj primjeni Biblije u različitim, novim crkvenim kontekstima o kojima sama Biblija izravno ne govori.

Ta su saznanja pokrenula vrlo živahnu *egzegetsku djelatnost i dala zamaha biblijskoj teologiji u cijelosti, posebice biblijskoj teologiji Novoga zavjeta. Biblijska je teologija, naime, dugo bila podređena sustavnoj i dogmatskoj teologiji. Fenomen biblijske teologije, a potom i opći zaokret od modernizma, kao svjetonazora u kojem se uzdalo u ono što je objektivno i znanstveno, k postmodernizmu, koji naglašava subjektivno i relativno, ponovno je potencirao pitanje o nadahnuću Biblije.

„Potpuno doslovna inspiracija“ ili „djelomična inspiracija“?

U novije se vrijeme, dakle, ponovno rasplamsala rasprava o naravi nadahnuća Biblije. Mnogima, a ponajprije u konzervativnim evanđeoskim krugovima i u nekim pokretima unutar *mainstream* kršćanstva, opet se čini da je to središnje pitanje rasprave. Ona postaje posebice važnom ukoliko se biblijskom tekstu pristupa iz perspektive čitatelja (*reader response*), kao što čine, primjerice, *teologija oslobođenja ili *feministička teologija. Te su teologije svojim tumačenjima pojedinih biblijskih tekstova uzdrmale čak i neke od temeljnih tradicionalnih doktrina crkve.

Je li moguće da je Bog ponajprije Bog siromašnih, a ne bogatih, pitali su se ljudi poput Gustava Gutiérreza (1928.-) i Leonarda Boffa (1938.-) te svojim čitanjem Biblije pokrenuli hajku na bogate crkvene strukture u Južnoj Americi povezane s političkom elitom.

Budući da su za vrijeme rata morale napustiti svoje tradicionalne uloge koje su ih vezale uz kuću, i žene su se, zbog toga što su muškarci bili odsutni, počele zapošljavati te proširile svoj djelokrug aktivnosti i izvan kuće. Nakon tog iskustva teško se bilo vratiti na uzak prostor kuće. Novi ženski angažman nije zaobišao ni područje teologije. Teologinje su razotkrile prisutnost žena u Bibliji u jednom novom svjetlu te pokazale njihovu značajnu ulogu i ravnopravnost s muškarcima u Isusovu evanđelju. Među klasične tekstove iz tog područja ubraja se velika rekonstrukcija uloge žena u Ranoj crkvi u knjizi Elisabeth Schuessler Fiorenze *Njoj na spomen* (1983.). Poslije takvih izazova život u Crkvi nije mogao ostati isti. Temeljno pitanje što se postavljalo bilo je: do koje granice ide sloboda u tumačenju Biblije? Odnosno: kakav je pristup Bibliji prikladan? Katolička je crkva ponudila

svoju tradiciju kao rješenje, a ta je da teolozi mogu istraživati tekstove, ali o valjanom tumačenju može odlučiti samo „crkva“, tj. hijerarhija, a proklamirati ga papa *ex cathedra*.

U protestantskim krugovima to je pitanje puno složenije jer se samo Biblija, a ne i tradicija, smatra svetom te ne samo da je svatko pozvan tumačiti Bibliju za svoj život, nego mu je to i sveta dužnost ukoliko svoju vjeru shvaća ozbiljno. To može biti jako problematično. Pokreti teologije oslobođenja i feminističke teologije su i u protestantizmu uzburkali tradiciju i crkvene prakse, osobito protestantskoga Prvog svijeta gdje su dugo vladali i opustili se u svom privilegiranom položaju bogati, sredovječni, svjetloputi muškarci. Zato su upravo oni, kada se pojavila prijetnja drukčijeg tumačenja Biblije, željeli stati na kraj navodno proizvoljnom, drukčijem pristupanju Bibliji te inzistirali na kredibilitetu tradicionalnih tumačenja. Inzistirali su na „potpuno doslovnom nadahnuću“ Božje riječi, a zapravo su se time samo vraćali na vlastita, ustaljena tumačenja kakva najčešće podupiru njihove privilegije. Nije nimalo čudno što pobornici toga pristupa vode rat kako sa ženama, koje smatraju, izrijeком ili podrazumijevanjem, ontološki inferiornima muškarcima, tako i s karizmatiskim kršćanima koji inzistiraju na još uvijek živom utjecaju Duha Svetoga u životu vjernika.

Kako smo već ranije spomenuli, i kritičari suvremenih pristupa rado pribjegavaju egzegezi tekstova. Na primjer, Galaćanima 3,28 stih je za koji će „doslovnjaci“ tvrditi da je riječ o stanju predviđenom za *eshatološko novo stvorenje, iako apostol Pavao govori u prezentu, odnosno u sadašnjem vremenu: „Nema više... muško, žensko nego ste svi vi jedan u Kristu Isusu“. U svojim poslanicama bilježi svjedočanstva o ženama koje vode crkve (Feba), poučavaju i muškarce (Priska) ili prorokuju, to jest propovijedaju u zajednici (Filipove kćeri).

Pritisnuta takvim prijeporima, većina je protestantskog svijeta prihvatila pristup o „ograničenom doslovnom nadahnuću“ koje ozbiljno uzima u obzir slobodu ljudi koji su pisanjem i prepisivanjem prenosili svjedočanstva prvih kršćana. Međutim, pritom ne daju konkretne napatke o tome kako vidjeti što je Božje, a što ljudsko u Božjoj riječi. Čini se, zapravo, da je to dobar pristup jer zahtijeva i osobnu vjeru i zajednicu u kojoj pojedinac provjerava svoja tumačenja – a tu zajednicu u najširem smislu čine i svi kršćanski pisci i mislioci kroz povijest.

Iako je Biblija, u većini svojih tvrdnji koje se tiču spasenja i vjerničkog života, doslovno jasna, i u mnogočem drugome postaje jasnija kad se uzme u obzir

povijesni kontekst u kojem je tekst nastajao. Okolnosti u kojima se tekst piše i čita, književne osobine teksta, ali i to kako tekst funkcionira (na primjer, kao sredstvo uvjeravanja i argumentiranja) – sve to pomaže da bolje razumijemo Božju riječ upućenu našim davnim prethodnicima, a time postaje razumljivija i nama u okolnostima u kojima živimo. Takav pristup dopušta pobožno čitanje laika, ali prihvaća i znanstveni pristup teologa. Načelo da biblijski tekst danas ne može značiti nešto što nije mogao značiti kad je prvotno izrečen vrijedi i dalje, a svjetovna kultura, koja je autora uvjetovala, ne može biti sveta samo zato što joj je biblijski autor pripadao. Bolje poznavanje okolnosti nastanka biblijskog teksta otvara nas razumijevanju teksta koje površnim čitanjem možda ne dolazi odmah do izražaja, ali može imati presudno značenje za život pojedinca i crkve.

No, takav pristup Bibliji mora imati i slobodu ispraviti pogrešna shvaćanja, tj. kontekstualizacije kakve danas više nemaju smisla, a bile su bez promišljajna prihvaćene – čak su umnažale grijeh, pa i grijeh crkve, posebice u odnosu prema pojedinim nevidljivim skupinama u društvu. Valja reći da taj pristup ozbiljno shvaća Riječ Božju koja u svako vrijeme djeluje oslobađajuće i potiče vjeru te ne podržava *a priori* bogate i jake u njihovoj vlasti nad siromašnima i slabima.

Ako pogledamo što se događalo tijekom povijesti, čini se da je upravo taj stav bio i uobičajen među proučavateljima Pisma. *Talmud, židovski komentar na Toru, slijedi obrazac prema kojem je Riječ Božja u sredini stranice, a tumačenja, pa makar i oprečna i polifona, dolaze sa strane. Riječ ostaje ista, ali se obraća svakoj novoj ljudskoj zajednici. Ona potiče, stvara i oslobađa za nove načine doživljaja teksta. Ona je relevantna u svim okolnostima. Ništa manje se od Božje riječi ni ne može očekivati.

Preslik stranice Talmuda

Zadaci

- Koje su poteškoće koncepta „potpuno doslovne nadahnutosti”?
- Što sve utječe na tvoje prihvaćanje ili neprihvatanje biblijskoga teksta kao Bogom nadahnutoga?

Za daljnje proučavanje

Literatura

R. H. Charles, ur.: *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1913.

J. Neussner: *The Mishnah: A New Translation*. New Haven et al.: Yale University Press, 1988.

G. Vermes, ur.: *The Complete Dead Sea Scrolls in English*. London: A. Lane, 1997.

Internetski izvori

Uvod u korištenje Novoga zavjeta na grčkom (UBS verzija):
<https://www.youtube.com/watch?v=7wcicL4t7DI>

Mnogi stari spisi relevantni za biblijsku znanost mogu se naći na stranici: Christian Classics Ethereal Library <http://www.ccel.org>

Mnogi drugi spisi klasičnog razdoblja mogu se naći *online* na stranici Billa Theyera *Lacus Curtius* u originalu i u prijevodu na engleski: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/home.html>

Temeljni alati za egzegezu postoje i *online* (razni prijevodi Biblije, stariji komentari, interlinearne verzije Biblije i drugo): <https://biblehub.com/>

Slični egzegetski alati mogu se naći i na poveznici: <https://www.bible-gateway.com>

Talmud je dostupan i online: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/FullTalmud.pdf..>

ili <https://www.sefaria.org/texts/Talmud>